

УДК 373.3(09)(477)«19»

Гавриленко Т.А.

докторант Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ В УРСР (1954–1964 РР.)

Стаття присвячена питанням змісту початкової освіти у період перебудови школи в Українській РСР. Автор здійснив аналіз навчальних планів і програм для початкових класів, виданих у 1954–1964 рр., а також звернув увагу на дискусію, що розгорнулася між освітянами з питань удосконалення змісту початкової освіти.

Ключові слова: зміст початкової освіти, навчальний план, навчальна програма, підручник, реформування.

Соціально-економічні, політичні та культурні трансформації в Україні супроводжуються реформуванням освітньої галузі, передусім початкової ланки загальної середньої освіти, яка закладає фундамент загальнонавчальних та соціальних компетентностей, необхідних для подальшого успішного навчання. Одним із пріоритетних векторів цього процесу є модернізація змісту освіти, що і знайшло відображення у новому Державному стандарті початкової загальної освіти (2011), побудованому на засадах особистісно зорієнтованого та компетентнісного підходів. Зміни, що відбуваються сьогодні в системі початкової освіти, актуалізують вивчення історико-педагогічного досвіду минулого з метою виявлення досягнень, осмислення сучасних перетворень, визначення прогностичних напрямів її розвитку. У цьому контексті науковий інтерес викликає період 1954–1964 рр., позначений лібералізацією та певною демократизацією суспільно-політичного життя, перетвореннями в економічній і соціальній сферах, формуванням нового освітнього замовлення суспільства, що зумовило реформування освітньої системи, перегляд змісту освіти.

Проведений історіографічний пошук показав, що проблема змісту освіти як одна із магистральних та дискусійних завжди перебувала у центрі уваги дослідників. Різні аспекти змісту шкільної освіти в окреслених хронологічних межах висвітлено в працях сучасних учених у галузі історії педагогіки Л.Д. Березівської, В.В. Кузьменка, В.С. Курила, О.Б. Петренко, Л.В. Пироженко, О.В. Сухомлинської та ін.

Мета даної статті — розкрити особливості розвитку змісту початкової освіти в контексті реформування школи в Українській РСР у 1954—1964 рр.

Трансформаційні процеси, що відбувалися в освітній галузі в окреслений період, стосувалися насамперед шкільної освіти. Після XIX з'їзду КПРС (1952), на якому було проголошено необхідність політехнізації навчання у школі, розгорнулася теоретична й практична робота щодо перегляду змісту освіти. У 1954 р. прийнято новий навчальний план для 1—4 класів. Після тривалої перерви до курсу початкової освіти як окремий навчальний предмет уведено ручну працю (у 1956—1959 рр. — праця і практичні заняття), завдання якої спрямовувалися на ознайомлення молодших школярів з основами політехнічних знань, формування у них трудових умінь і навичок, виховання любові до праці. Крім того, у навчальному плані бачимо й такі зміни: зменшено навчальне навантаження у 3 і 4 класах; викладання каліграфії включено у навчальний предмет «Українська мова»; збільшено кількість годин на фізичне виховання у 1 і 2 класах; дещо зменшено кількість годин на вивчення російської мови, географії та історії у зв'язку із скороченням навчального матеріалу із цих предметів (табл. 1) [3, 14].

На виконання директив партії, а також враховуючи те, що початкова освіта стала розглядатися як «підготовчий ступінь» для подальшого навчання, у 1954 р. запроваджено й нові навчальні програми. У порівнянні з програмами, виданими у повоєнні роки, вони були значно скорочені та певною мірою адаптовані до вікових можливостей молодших школярів. Водночас, як і раніше, зміст навчальних предметів спрямовувався на виховання учнів 1—4 класів у дусі комуністичної моралі, радянського патріотизму, формування у них марксистсько-ленінського світогляду. У навчальних програмах, як і в підручниках, нівелювався національний компонент, у них не згадувалося про український народ, його історію, традиції тощо, що було характерно і надалі [5]. Цього ж року була розроблена та затверджена програма з ручної праці, яка в подальшому уточнювалася і доповнювалася. Однак, як зазначалося у річному звіті Міністерства освіти УРСР за 1956/1957 н.р., через відсутність у багатьох школах необхідних матеріалів, обладнання, робочих кімнат, навчально-дослідних ділянок, необхідних для проведення уроків ручної праці, недостатню підготовленість учителів, брак потрібної методичної літератури тощо, програма не могла бути повністю виконана [7, 29].

Відповідно до рішень XX з'їзду КПРС (1956) завдання школи спрямовувалися на дальший розвиток середньої освіти, поширення політехнічного і трудового навчання, забезпечення зв'язку навчання з життям

УЗАГАЛЬНЮЮЧА ТАБЛИЦЯ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ДЛЯ

№ п/п	Назва предмета	Кількість годин		
		1 клас		
		1954 р.	Проект Міністерства освіти УРСР (1959 р.)	1960 р.
1	Українська мова	13	12	12
2	Російська мова	—	—	—
3	Арифметика	6	5	6
4	Природознавство	—	—	—
5	Географія	—	—	—
6	Історія	—	—	—
7	Ручна праця	1	3	2
8	Фізичне виховання (з 1960 р. — фізична культура)	2	2	2
9	Малювання	1	1	1
10	Співи (з 1960 р. — музика і співи)	1	1	1
Усього		24	24	24

* кількість годин на півріччя

Таблиця 1

ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

III півчальний тиждень								
2 клас			3 клас			4 клас		
1954 р.	Проект Міністерства освіти УРСР (1959 р.)	1960 р.	1954 р.	Проект Міністерства освіти УРСР (1959 р.)	1960 р.	1954 р.	Проект Міністерства освіти УРСР (1959 р.)	1960 р.
10	11/8*	8	10	8	8/7	6	6	6
3	0/3	4	4	4	6/7	4	5/4	7
6	6	6	5	6	6	6	6	6
—	—	—	—	—	—	1/2	2	3/2
—	—	—	—	—	—	2/1	—	—
—	—	—	—	—	—	2	1	1/2
1	3	2	1	3	2	1	3/4	2
2	2	2	2	2	2	2	2	2
1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1
24	24	24	24	25	26	26	27	29

та суспільно корисною працею, що вимагало перегляду навчальних планів, програм і підручників. Упродовж 1956–1957 рр. на освітянських нарадах різного рівня активно обговорювалися питання реформування змісту початкової освіти. Враховуючи пропозиції учителів, відділів народної освіти, науково-дослідних і педагогічних інститутів, Міністерство освіти УРСР внесло такі корективи в навчальні плани: у 1956 р. збільшено кількість годин на предмет «Праця та практичні заняття» у 3 і 4 класах; у 1957 р. збільшено (за рахунок праці і практичних занять) на одну годину кількість уроків з арифметики в 3 класі [4, 14]. Навчальні програми для початкових класів переглянуто в напрямі підвищення їх теоретичного рівня, розвантаження від другорядних знань та зайвої концентричності; внесено зміни в розподіл програмного матеріалу по роках навчання і в розподіл годин на окремі теми; зміст навчальних предметів звільнений від культових тенденцій [6]. Для молодших школярів видано новий буквар і читанку для 1 класу (автор Н.О. Говядовська), читанку для 3 класу (автор Т.П. Войтиченко), прописи для 1 класу (автор І.Ф. Кирей), підручники з російської мови для 2, 3 і 4 класів шкіл з українською мовою навчання (колектив авторів) [4, 56].

Прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) зумовило нову хвилю дискусій з питань реформування змісту початкової освіти. Позитивним вважаємо те, що до обговорення цієї проблеми були залучені вчителі, методисти, працівники кабінетів початкових класів обласних інститутів удосконалення вчителів, представники педагогічних і медичних інститутів, консерваторій, співробітники Науково-дослідних інститутів педагогіки і психології УРСР. Вивчення й аналіз стенограм наради активу учителів початкових класів (14 травня 1958 р.) та республіканської наради з обговорення проектів програм для початкових класів (27 січня 1959 р.) свідчить про те, що увага педагогів зосередилася на таких актуальних проблемах, як: визначення оптимального навчального навантаження молодших школярів; початок вивчення другої мови (переважно російської); доцільність заміни елементарних курсів історії СРСР, географії та природознавства уроками пояснювального читання; особливості викладання каліграфії; доцільність введення естетичного виховання як окремого навчального предмета; забезпечення наступності в змісті початкової і середньої освіти [9; 8]. У цілому пропозиції освітян були схвалені та знайшли відображення у проекті навчальних планів і програм, затверджених Міністерством освіти УРСР на 1959/1960 н.р. (табл. 1) [2].

У 1960 р. були прийняті та запроваджені в шкільну практику нові навчальні плани та програми, що залишалися стабільними упродовж наступних років. Порівнявши нові плани з Проектом 1959 р., бачимо, що вивчення російської мови (як другої мови) уведено з першого півріччя 2 класу, незважаючи на висновки вчителів та науковців про нецільність такого підходу. Крім того, спостерігаємо й перерозподіл годин на вивчення мов, що пов'язуємо з посилення русифікації шкільної освіти. Так, збільшено (на 59 %) кількість годин на вивчення російської мови і зменшено (на 23 %) їх кількість на вивчення української мови (табл. 1, табл. 2) [1; 10].

Таблиця 2

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ВОСЬМИРІЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ З РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ (1960 Р.)*

№ п/п	Назва предмета	Кількість годин на навчальний тиждень			
		1 клас	2 клас	3 клас	4 клас
1	Російська мова	12	10	11	10/9
2	Українська мова		2	3	3/4

* відрізняється від навчального плану для школи з українською мовою навчання кількістю годин на вивчення мов

Таким чином, упродовж 1954–1964 рр. зміст початкової освіти розвивався в контексті змін, що відбувалися в шкільній освіті (політехнізація навчання, посилення зв'язку навчання з життям та суспільно корисною працею). Становлення початкової освіти як фундамента для подальшого навчання зумовило перегляд навчальних планів і програм у напрямках забезпечення наступності між початковою і середньою ланками школи, розвантаження їх від другорядного матеріалу, зайвої концентричності, адаптації знань, умінь і навичок до вікових можливостей молодших школярів, що відносимо до числа позитивних тенденцій даного періоду. Водночас політизацію, ідеологізацію та русифікацію змісту освіти вважаємо негативними проявами.

ДЖЕРЕЛА

1. Навчальні плани восьмирічних і середніх шкіл з українською мовою навчання на 1960/61 навчальний рік // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. — 1960. — № 19/20. — С. 2–8.
2. Навчальні плани загальноосвітніх шкіл. Проект. — К.: Рад. шк., 1959. — 7 с.
3. Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР на 1954/55 навчальний рік // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. — 1954. — № 15. — С. 14–21.
4. Навчальні плани шкіл системи Міністерства освіти УРСР на 1957/58 навчальний рік / [упоряд. О.Т. Сивець]. — К.: Рад. шк., 1957. — 66 с.
5. Програми початкової школи. — К.: Рад. шк., 1954. — 218 с.
6. Програми початкової школи. — К.: Рад. шк., 1957. — 196 с.
7. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти УРСР за 1956/57 н.р. // ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 15. — Спр. 2130. — 146 арк.
8. Стенограма республіканського совещання по обговоренню проектів програм для початкових класів восьмирічної школи (27.01.1959 г.) // ЦДАВО України. — Ф. 5127. — Оп. 1. — Спр. 493. — 106 арк.
9. Стенограма совещання активу учителів початкових класів по питанню початкового освіти (14.05.1958 г.) // ЦДАВО України. — Ф. 5127. — Оп. 1. — Спр. 410. — 69 арк.
10. Учебные планы восьмирічних и средних школ с русским языком обучения на 1960/61 учебный год // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. — 1960. — № 19/20. — С. 19–25.

Artykuł dotyczy problemu treści kształcenia podstawowego w okresie restrukturyzacji szkół w Ukrainiejskiej SRR. Autor analizuje program nauczania dla szkoły podstawowej, opublikowany w 1954–1964, przydzielono uwagę dyskusji, która miała miejsce między nauczycielami dla doskonalenia treści kształcenia podstawowego.

Słowa kluczowe: treść kształcenia podstawowego, program nauczania, podręcznik, reformy.

Article is devoted to the content of primary education in the school adjustment period in the Ukrainian SSR. The author analyzed the curriculum for primary school published in 1954–1964, paid attention to the discussion between teachers on improving the content of primary education.

Key words: content of primary education, curriculum, educational program, textbook, reform.

Статья посвящена вопросам содержания начального образования в период перестройки школы в Украинской ССР. Автор осуществил анализ учебных планов и программ для начальных классов, изданных в 1954—1964 гг., а также обратил внимание на дискуссию, развернувшуюся между педагогами относительно усовершенствования содержания начального образования.

Ключевые слова: содержание начального образования, учебный план, учебная программа, учебник, реформирование.

УДК 373.5.091:061.1 ЕС

Заболотна О.А.

керівник лабораторії «Педагогічна компаративістика»
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини,
доцент, кандидат педагогічних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ШКІЛЬНОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄС

Статтю присвячено особливостям проведення порівняльно-педагогічного дослідження альтернативної освіти. Описано авторську модель, що дає змогу здійснити систематизацію і класифікацію альтернативних шкіл у країнах Європейського Союзу. Визначено її компоненти, окреслено специфіку проведення дослідження на кожному з дослідницьких рівнів.

Істотним наслідком глобалізаційних процесів є активна динаміка суспільної реальності. Раніше умови людського існування не змінювалися так радикально і в такому швидкому темпі, як сьогодні. Особливого значення ці зміни набули в освіті, що привело до постійної інноваційної діяльності і реформування.

Особливості сучасного етапу розвитку освіти полягають у тому, що дослідники, перебуваючи фактично на рубежі століть, можуть використати своє привілейоване право — оцінити ХХ ст. як час кардинальних освітніх перетворень і скористатися зробленими висновками для освітніх прогнозів і пропозицій перспективних змін. Хоча ХХ ст. мало стати періодом реалізації людських прагнень у сфері освіти, його реальність виявилася далекою від ідеалу. Суспільство, незалежно від країн і континентів, постало перед кризою усіх сфер суспільного життя, в тому числі і кризою раціональності, коли усі засади традиціоналізму